

UDK 821.163.42-93-34
811.163.42"16/18"(497.5 Dubrovnik)
Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 20. IX. 2008.
Prihvaćen za tisak 17. XII. 2008.

Sanja Perić Gavrančić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrija 16, HR-10000 Zagreb
speric@ihji.hr

NEOBJAVLJENI AUTOGRAFI BASNA ĐURE FERİĆA (1739. – 1820.) U ODNOSU PREMA DUBROVAČKOJ PISANOJ TRADICIJI

U radu se prikazuju rezultati istraživanja neobjavljenih hrvatskih rukopisa dubrovačkoga latinista Đure Ferića, odnosno otkrića dvaju dosad nepoznatih autografa njegovih basna. Interpretacija rukopisa kao dijela dubrovačke literarne i jezičnopovijesne tradicije temeljni je cilj istraživanja, a polazište je usporedba grafijskih, pravopisnih i jezičnih osobitosti spomenutih autografa s leksikografskim i jezikoslovnim izvorima 17. i 18. stoljeća te jezikom kanonskoga pisca starije hrvatske književnosti Ivana Gundulića.

1. Uvod

1.1. O autoru

Latinist Đuro Ferić (1739.–1820.) pripada generaciji dubrovačkih pisaca iz doba kraja Republike¹ kada se, kako ističe Mihovil Kombol, pisanje latinskih stihova još uvijek smatralo neizostavnom odlikom književnika (Kombol 1945: 384). Premda se Ferić u dosadašnjim prikazima njegova književnoga rada poglavito predstavlja kao plodan latinski pisac, njegovi hrvatski tekstovi, osim što pružaju važne podatke za povijest hrvatske književnosti, upotpunjuju i sliku o statusu hrvatskoga književnoga jezika pretpreporodnoga razdoblja. S obzirom na okolnost da je Ferićev prijevod Fedrovih basna na hrvatski (objavljen 1813. na poticaj F. M. Appendinija) godinama služio kao obavezni školski udžbenik,

¹ Uz njega je čine Rajmundo Kunić (1719.–1794.), Brno Zamanja (1735.–1820.), Đuro Hidža (1752.–1833.), Džono Rastić (1755.–1814.)

ne može se izbjeći razmišljanje o njegovoj ulozi u normiranju jezičnih navika početkom 19. stoljeća. Ta se pretpostavka temelji na dvjema činjenicama.

Prva se odnosi na Appendinijevu ocjenu njegova prijevoda u latinskom predgovoru spomenutoga izdanja. Hvaleći Ferićev hrvatski tekst bez *zastarjelih riječi, izraza stranih ilirskom jeziku i neuobičajenih konstrukcija*, Appendini ističe da su takvim *pročišćenim jezikom* pisali i stari dubrovački pisci Ranjina, Menčetić, Nalješković, Zlatarić i drugi.² Drugi, ne manje važan podatak govori o Ferićevu statusu uzornoga pisca i izvan Dubrovnika, poglavito u očima preporoditelja. Njegove je hrvatske rukopise u vlastitoj biblioteci čuvao Ljudevit Gaj,³ a dvije Ferićeve neobjavljene autorske basne tiskane su 1836. godine u *Danici ilirskoj* pod naslovom *Ferić, Ilir iz Dubrovnika*.⁴

1.2. O basnama

Zbirka od 113 latinskih basna *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae*, objavljena 1794. godine u Dubrovniku, Ferićevo je prvo veće originalno djelo. Basne su prema njegovoj zamisli nastale kao dopuna i tematska razrada *ilirskih* poslovice u okviru prvotne namjere objavljivanja i propagiranja narodne mudrosti i materinskoga jezika.⁵ Do 1804. godine završio je drugu, nikada objavljenu zbirku od 346 latinskih basna i njima pripadajućih poslovice s drukčijim naslovom – *Adagia Illyrica fabulis explicata*, ali s istom koncepcijom.

1813. godine u Dubrovniku izlazi spomenuti hrvatski prijevod Fedrovih basna *Fedra Augustova odsufcgnika Pricize Esopove u pjesni slovinške prinesene*

² Prema Appendinijevu latinskom predgovoru u izdanju *Fedra Augustova odsufcgnika pricize Esopove* iz 1813. godine, str. VII.

³ U katalogu rukopisa Gajeve kućne biblioteke (sastavio ga je i objavio njegov sin Velimir) pod poglavljem *Codices manuscripti* zabilježeni su sljedeći Ferićevi autografi:

Ferrich G. Autographus versionum ex illirico (Narodne pjesni) Cod. Chart. Saec. XVIII. 4. 167. Ined. Adjecta annotatione: "Authogr. vers. ex ill. G. Cannonici Ferrich qui Rhacusii obiit die 13. Martii 1820. Opus ineditum quod et fama doctissimi viri et patriae amor Dri. L. Gaj commendant. Rhacusii die 18. Junii 1841. Donat A. Casnacich." Lig. vet. H. III.2.

Ferrichius G. Ad Clarissimum virum M. Cesarottum Epistola. Cod. Chart. 1804. 4. 5. Autogr. Ined. H. III. 2. (Gaj 1875:186)

⁴ *Danica ilirska*, god. 1836., br. 18, str. 40; br. 20, str. 77.

⁵ Pregled povijesti žanra otkriva da je Ferićevo motiviranje basne narodnim poslovicama bez prethodnika i nasljednika u evropskoj književnosti. Interes za narodno pjesništvo i poslovice – posvjedočen Ferićevom prepiskom s evropskim intelektualcima Michaelom Denisom, Johannesom von Müllerom, Melchiorom Cesarottijem – čini ovog Dubrovčanina prvim književnikom koji ideje o narodnom geniju na južnoslavenskom prostoru pokušava predstaviti u evropskoj kulturnoj sredini. Njegovi pogledi, međutim, nisu bili dovoljno utjecajni za vrijeme njegova života i tek će ga zagrebački preporoditelji aktualizirati kao preteču hrvatskoga romantizma i tiskati neke njegove basne u *Danici ilirskoj* 1836. g.

u dvojezičnom izdanju. Nakon uspjeha toga izdanja Ferić piše pretežno na hrvatskom i sastavlja prijevod autorskih basna u tradicionalnom stihu starije dubrovačke književnosti – u dvanaestercu s dvostrukom rimom – nazvavši ih, kao i hrvatsku verziju Fedrovih basna, *pricizama*. Ti, nikada objavljeni hrvatski tekstovi predmetom su našega istraživanja.

1.3. Korpus

Budući da je autorovo mjesto u dubrovačkoj pisanoj tradiciji moguće vjerodostojno odrediti samo na temelju izvornoga zapisa, korpus smo ograničili samo na dostupne autografe, iako je cjelokupni korpus Ferićevih hrvatskih tekstova basna moguće rekonstruirati na temelju nekoliko postojećih prijepisa.

Prema dosadašnjim podacima jedini autograf Ferićevih hrvatskih basna nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 3128 s nepotpunim naslovom *Pricize*. Međutim, pri pretraživanju rukopisnoga fonda Zbirke Baltazara Bogišića u Cavtatu naišli smo na dva rukopisa (pod signaturom Ms.77) bez podataka o autoru za koje smo, na temelju usporedbe rukopisa, grafijskih i jezičnih obilježja, utvrdili da je riječ o Ferićevima autografima koji sadržavaju prijevod Fedrovih basna te dio hrvatskih basna zbirke *Prorecja*. Premda su rukopisi nepotpuno sačuvani, dragocjenost tog otkrića uvećava činjenica da spomenuta djela dosad nisu bila poznata u Ferićevu izvornom zapisu te su time upotpunili sliku o Ferićevu hrvatskom jezičnom izrazu.

U korpus su stoga uključena tri spomenuta rukopisa: autograf iz NSK s nepotpunim naslovom *Pricize*, autograf iz ZBB pod naslovom *Prorecja Jefika Slovinsko-ga Pricizam istomaccena* (u daljnjem tekstu *Prorecja*) te autograf pod naslovom *Fedra Augustova Odsufcgnika Pricize Esopove* (u daljnjem tekstu *Fedr. Pricize*).⁶

1.4. Razradba

U ovom ćemo radu razmatrati grafijske, pravopisne i jezične značajke rukopisa Ferićevih basna da bismo im mogli odrediti jezičnopovijesni kontekst i mjesto u dubrovačkoj pisanoj tradiciji. Podatci dobiveni na temelju analize triju spomenutih razina usporedit će se s jezičnom slikom leksikografskih i jezikoslovnih izvora 17. i 18. stoljeća – Džamanjićeva pravopisa, Mikaljina i Della Bellina rječnika te Della Belline gramatike.⁷

⁶ Autograf smo usporedili s tiskanim izdanjem iz 1813. godine te utvrdili da po svojim grafijskim i jezičnim obilježjima ono ne pokazuje bitna odstupanja u odnosu na Ferićev izvorni zapis.

⁷ U tom nam je poslu osim dostupnih primarnih izvora, od velike pomoći bila i sekundarna literatura, osobito recentna studija Darije Gabrić-Bagarić o Della Bellinoj gramatici (v. Gabrić-Bagarić 2006) i još neobjavljena rasprava iste autorice o Mikaljinu rječniku.

S obzirom na to da su promatrani rukopisi nastali početkom 19. stoljeća, čini se važnim utvrditi u kojoj mjeri Ferićev hrvatski izraz ide u korak s onovremenim razvojem književnoga jezika i naznakama grafijskih i pravopisnih promjena u čijem su stvaranju sudjelovali Ferićevi suvremenici J. Stulli i F. M. Appendini.⁸

Analiza grafijskoga inventara obuhvatit će sve razine relevantne kako za provjeru grafijske ujednačenosti, odnosno autografnoga statusa sva tri rukopisa tako i za odgovor na već postavljeno pitanje pokazuju li Ferićevi rukopisi oslanjanje na prethodnu ili nadolazeću grafijsku praksu.

S druge strane, budući da je Ferić temeljito poznao dubrovačku književnost prethodnih stoljeća, na primjeru jezika u djelima Ivana Gundulića⁹, koja je i vlastoručno prepisivao, provjerit će se odjek literarnoga nasljeđa u jezičnom izrazu njegovih hrvatskih basna. Budući da na ovom mjestu nije moguće prikazati cjelovitu sliku fonoloških i morfoloških značajki promatranih rukopisa, zadržat ćemo se samo na onim jezičnim pojavama koje se smatraju specifičnima za jezik književnosti.

2. Grafijska obilježja

Sasvim očekivano, opće grafijske osobitosti navedenih rukopisa rezultat su usklađivanja talijanskoga grafijskoga sustava s fonološkim inventarom hrvatskoga jezika. Dio fonema ima jednoznačni grafemski ekvivalent u talijanskom i hrvatskom jeziku – /a/, /b/, /d/, /e/, /f/, /h/, /l/, /m/, /n/, /o/, /p/, /r/, /t/, /u/, /v/, a detaljniju analizu zahtijevaju primjeri označavanja specifičnih hrvatskih fonema, poglavito palatala te slučajevi u kojima je izbor grafema za isti fonem neujednačen – /c/, /č/, /ć/, /č̣/, /č̣̣/, /g/, /i/, /j/, /k/, /ḷ/, /ḷ̣/, /ṇ/, /s/, /š/, /ž/.

Fonem /c/ piše se grafemom z: *Pricize* I, 6, 3: *Pomorze*; *Prorecja* VI, 22, 5: *Diklicizâ*; *Fedr. Pricize*: II, 4, 18 *na konzu*.

Fonem /č/ autografi bilježe, prema talijanskom modelu, grafemom c pred konsonantima: *Pricize* I, 21, 4 *kucka*; *Fedr. Pricize*: III, prolog, 79 *Garcke*; i prednjim vokalima: *Pricize* III, 5, 16: *rece*; *Fedr. Pricize*: II, 3, 4 *iflicit*) te u fi-

⁸ Misli se na proces nestajanja dubrovačkih grafijskih osobitosti krajem 18. stoljeća nakon zasjedanja državne pravopisne komisije, čiji je član leksikograf Joakim Stulli prihvatio jednostavniju slavonsku grafiju za svoj rječnik te na pripreme za konačno ukidanje razlika između dubrovačke i dalmatinske grafije 1820. u Zadru pod predsjedanjem F. M. Appendinija. U sve je to Ferić zacijelo bio upućen s obzirom na podatke o bliskim kontaktima sa Stullijem i Appendinijem.

⁹ Za usporednu analizu s jezičnim značajkama Gundulićevih djela služili smo se radom M. Rešetara *Glavne osobine Gundulićeva jezika* (Rešetar 1942).

nalnoj poziciji: *Pricize* I, 22 u naslovu *kovac*; *Prorecja* VI, 60, 6 *puc*; *Fedr. Pricize* III, 8, naslov *rjec*).

Dvoslovom *cj* bilježi se fonem /č/ pred stražnjim vokalima *a*, *o*, *u* (*Pricize*: I, 6, 17 *cjavlim*; *Prorecja*: VI, 15, 3 *cjovjek*; *Fedr. Pricize*: III, 10, 9 *dotarcja*). U autografu *Priciza* na jednom je mjestu potvrđena i geminata *cc* u primjeru *mucci* na kraju stiha (I, 19, 11). Tu se vjerojatno radi o kontrastivnom i razlikovnom označavanju kratkoga vokala prema dugome u riječi *mūci* na kraju sljedećega stiha. Budući da je to jedini primjer takvoga rješenja u rukopisu, možemo ga smatrati iznimkom, a prethodno navedena rješenja za pisanje fonema /č/ dosljedno su provedena kroz čitav rukopis.

Fonem /č/ u autografima se bilježi dvoslovom *ch* pred konsonantom, pred vokalom *i* te u finalnoj poziciji (*Pricize* I, 11, 23 *vechkrati*; *Prorecja* VI, 48, 6 *tisuch*; *Fedr. Pricize* II, 4, 23 *nochnose*; II, 4, 24 *hodechi*). Pred ostalim vokalima (*a*, *e*, *u*, *o*) dolazi troslov *chj* (*Pricize*: I, 33, 6 *kichjene*; II, 8, 3 *jancichja*; I, 14, 20 *kuchje*; III, 18, 8 *chjudi*; I, 2, 20 *srechjom*, III, 7, naslov *rafluchjen*; II, 40, 20 *scichjena*; *Prorecja*: VI, 38, 12 *vechjese*; VI, 50, 12 *mochjan*; *Fedr. Pricize*: II, 4, 9 *tebichje*; II, 4, 14 *pichja*).

Na ovom mjestu valja posebno istaknuti slučajeve gdje dvojnost ortografskih varijanata *chj* i *tj* za isti fonem nije posljedica morfonološkoga pravopisnoga načela, već je riječ o opreci koja može uključivati i drukčiju ortoepijsku realizaciju¹⁰.

Riječ je o primjerima zbirnih, apstraktnih i glagolskih imenica koje podliježu zakonitostima sekundarne jotacije. U odnosu na primjere istih kategorija u kojima se troslovom *chj* bilježe jotirani oblici – autograf *Priciza*: *zvjechjem* (III, 5, 3); u istoj su fonološkoj okolini mnogo češće potvrde za dvoslov *tj* – autograf *Priciza*: *listjem* (I, 3, fol. 1), *listje* (I, 3, fol.1), *tarstjem* (I, 31, 10), *scitje* (I, 32, 22), *prolitja* (II, 23, 11), *dospitju* (III, 7, 1; autograf *Prorecja*: VI, 30, 4 *scitia*).

Bilježenje fonema /ǰ/ pokazuje neujednačenost grafije. U autografima se taj fonem bilježi troslovom *ghj* (*Pricize*: I, 4, 17 *tughje*; II, 17, 8 *arghjavo*; III, 13, 22 *naghje*; *Prorecja*: VI, 20, 21 *poghje*).

S druge strane, brojni su primjeri riječi u kojima na mjestu fonema /ǰ/, kao pretpostavljenoga štokavskoga refleksa praslavenske jotacije, stoji dvoslov *dj*¹¹. U autografima npr. *Pricize*: III, 29, 7 *vodjasce*; III, 27, 7 *nahodjasce*; III, 31, 13

¹⁰ Riječ je o primjerima kao *listjem* – *sviem* (I, 3, fol.1.) gdje čitanje *lišćem* – *svjem* ne bi ostvarilo skladnu rimu.

¹¹ Prema Maretiću *dj* kao grafijsko rješenje za fonem /ǰ/ rabi 19 pisaca (između 1696. i 1833. godine), a *ghj* je potvrđeno u 5 pisaca. Svi oni, međutim, koriste i druge grafeme ili skupine grafema za obilježavanje toga fonema (Maretić 1889: 351– 352).

vidjahu; II, 9, 6 *rodjena*; II, 9, 10 *parvorodjenomu*; *Prorecja*: VI, 56, 9 *rodjene*; VI, 26, 7 *vidjenjem* itd. Takvo je rješenje provedeno u slučajevima gdje se na granici morfema prozire fonem /d/, najčešće u trpnim glagolskim pridjevima i u imperfektu. Ta je pojava, kao i već spomenuto zapisivanje fonema /ć/ dvoslovom *tj* u istoj morfonološkoj situaciji, rezultat pravopisne navike pisca.

Morfonološko je načelo nije dosljedno provedeno te je u više primjera u istoj poziciji za isti fonem zabilježena različita grafija, npr. *Pricize*: III, 7, 21 *sughjeno* – III, 6, 12 *sudjenju*; III, 26, 19 *roghjen* – I, 16, 27 *rodjen*; I, 18, 4 *vi ghjasce* – II, 4, 8 *vidjasce*. Takva kolebanja, međutim, potvrđuju da se dvoslovom *dj* u navedenim primjerima uistinu bilježio fonem /ǰ/.

U tom smislu treba izdvojiti primjere *gvoſdja* (*Pricize* I, 19, pr.), *groſdje* (*Pricize* I, 34, 2) i *gvoſdjem* (*Fedr. Pricize*, fol. 39, II, 12), koji ne ulaze u spomenutu kategoriju, jer u tim slučajevima *dj* nije grafijska oznaka za fonem /ǰ/. Riječ je o kategoriji zbirnih imenica zahvaćenih zakonitostima sekundarne jotacije, a *dj* valja promatrati kao bilježenje neprovedene jotacije.

Kao treće rješenje u rukopisima se javlja dvoslov *gh* pred vokalom *i*. U autografima npr. *Pricize*: I, 14, 11 *nareghivat*; II, 17, posl. *doghi*; II, 10, 13 *mlaghi*; III, 32, 19 *tughinu*; *Prorecja*: VI, 48, 1 *tughina*, VI, 53, 12 *slaghi*; *Fedr. Pricize*: I, 3, 1 *tughima* i dr. Iznimo se fonem /ǰ/ zapisuje dvoslovom *dj* i u primjeru iz catatskoga rukopisa – *Jegjupskom* (I, 40, 6).

U svim je promatranim rukopisima zapisivanje fonema /ǰ/ razmjerno rijetka pojava. Potvrđena je u primjerima s dvoslovom *gj*: *Pricize*: II, 16, posl. *skogjivat*.

Dvije su mogućnosti potvrđene za bilježenje fonema /g/– *g* i *gh*. U autografima se, uz mjestimična odstupanja, nazire načelo po kojem se pred stražnjim vokalima i konsonantima osim /l, n/ rabi grafem *g* (*Pricize*: I, 19, 8 *ogagn*; II, 2, 24 *odgovor*; III, 22, 27 *moguchja*; II, 21, 25 *grifcgnom*; I, 19, 14 *gvoſdje*; *Prorecja*: VI, 25, 10 *drugu*; VI, 41, 1, *na grani*), a pred prednjim vokalima, konsonantima /l, n/ te skupinom *gn*¹² dolazi dvoslov *gh* (*Pricize*: II, 35, 24 *poghijba*; III, 23, 25 *brighe*; III, 4, 20 *ghlas*; III, 3, 21 *ghlad*., 20, 19 *ghnusan*; II, 35, 4 *oghgnem*; *Prorecja*: VI, 25, 10 *draghi*; VI, 25, 10 *ghifdavu*, VI, 28, 12 *ughle da*). Odstupanja su najčešća u leksemima *glas* i *glad* u kojima suprotno spomenutom načelu, a s jednakom učestalošću umjesto *gh* dolazi samo *g*. Iznimka je *glava*, leksem koji se javlja isključivo u tom obliku.¹³ U finalnoj se poziciji do-

¹² Riječ je o dvoslovu kojim se bilježi fonem /ŋ/.

¹³ Postavlja se pitanje zašto je autor rukopisa baš toj riječi dodijelio jednoznačnu grafiju. Čini se da bi se odgovor mogao nalaziti u predgovoru prvoga izdanja Della Bellina trojezičnoga rječnika iz 1728. godine. U 5. pravopisnoj uputi Della Bella ističe da je neispravno upotrebljavati grafem *gh* za fonem /g/ upravo u riječi *glava* (Sironić-Bonefačić 1992: 44).

sljedno piše dvoslov *gh* – *Pricize*: I, 23, 3 *tragh*; II, 9, 1 *Bogh*; III, 4, 27 *targh*; *Prorecja*: VI, 33, 1 *negh*; *Fedr. Pricize*: fol. 39, 2, 8 *bjegah*).

Fonem /i/ autografi mjestimično bilježe grafemom *j* – u nastavku za 3. l. jednine (*Pricize*: II, 6, 25 *velj*; III, 14, 20 *ucinj*; II, 2, 10 *nebj*; *Prorecja*: VI, 32, 2 *nj*; *Fedr. Pricize*: IV, 6, 34 *pridobj*), te nastavku za genitiv množine (*Pricize*: I, 18 naslov *stvarj*; II, 32, 20 *gljudj*).

Potvrđeno je i bilježenje dvoslova *ij* za označavanje duljine vokala /i/: *Fedr. Pricize* IV, 11, 4 *cijm*; fol. 32, 4, 15 *mij*.

Fonem /j/ u autografima se piše odgovarajućim grafemom *j* ili iznimno grafemom *i* (*Pricize*: III, 16, 4 *toj*; III, 18, 3 *svoj*; *Fedr. Pricize*: IV, 4, 10 *svoij*).

Problem bilježenja toga fonema zahvaća i područje pravopisa. U autografima se grafem za fonem /j/ u intervokalnoj poziciji (u sekvencijama *ija*, *ije*, *iju*) gotovo redovito izostavlja (*Pricize*: I, 4, 1 *siat*; I, 20, 2 *kocie*; II, 19, 15 *nie*; *Prorecja*: VI, 50, 9 *prie*; VI, 50 *nie* itd.).

Na ovom je mjestu potrebno spomenuti i grafijske osobitosti u bilježenju kombinacija fonema /i/ i /j/. Fonemski slijed /i/+j/+i/ u komparativu prijedeva piše se dvoslovom *ij* bez bilježenja posljednjega fonema u nizu (*Pricize*: II, 9, 18 *loschij*; III, 25, 13 *starij*; III, 3, 10 *srechnij*).¹⁴ Jednako tako, dvoslovom *ij* bilježi se katkad i fonemski slijed /j/+i/ na kraju riječi (*Fedr. Pricize*: IV, 4, 10 *stoj*).¹⁵

Fonemu /k/ u svim promatranim rukopisima odgovara grafem *k* (*Pricize*: I, 13, 15 *kakvime*; *Prorecja* VI, 48, 1 *ukopat*; *Fedr. Pricize* IV, 2, 4 *skokom*), uz neke iznimke – *Prorecja*: VI, 1, 19 *zarque*. Slovo *c* kao grafem za fonem /k/ očekivana je nedosljednost s obzirom na odnos *c* =/k/ u talijanskom jeziku i u starohrvatskih pisaca.¹⁶

Palatal /j/ u autografima ima dosljedno provedeno grafijsko rješenje – troslov *glj* (*Pricize*: I, 4, 1 *poglja*; II, 40, 13 *rafgljuti*; II, 9, 20 *veseglju*; III, 2, 4, *boglje*; *Prorecja*: VI, 17, pr. *nevoglja*; VI, 25, 2 *gljudisu*; *Fedr. Pricize* III, 2, naslov *segljani*).

U finalnoj poziciji fonem /j/ zapisuje se dvoslovom *gl* (autograf *Priciza* – I, 22, 14 *kragl*).

Takvim se grafijskim rješenjima uspostavlja i razlika u zapisivanju fonemskoga slijeda /j/+e/u gore spomenutim primjerima i fonemskoga slijeda /l/+j/+e/ koji se bilježi slijedom grafema *l* i dvoslova *je*.¹⁷

¹⁴ Komparativno *-ij* u vrijednosti *-iji* potvrđeno je u Della Belle koji je izravan uzor imao u Džamanjićevu naputku kako treba pisati komparative (Gabrić-Bagarić 2006: 138).

¹⁵ Slične primjere navodi i Della Bella (Gabrić-Bagarić 2006: 138).

¹⁶ Gabrić-Bagarić 2006: 137.

¹⁷ Usp. Moguš, Vončina 1969: 63.

Dvoslov *je* odnosno *ie* oznaka je za jekavski refleks jata u primjerima poput *ljevu* (I, 4, 7), *sljede* (I, 6, 4), *ljepoga* (II, 2, 11), *sljepa* (III, 14, 17), *ljetgni* (I, 5, 1), *ljeti* (II, 4, 1), *ljetina* (I, 37, 8), *ljekaru* (I, 12, 1) i dr. u autografu *Priciza*; *sljedechi* (VI, 29, 5), *pljeniti* (VI, 28, 6), *ljepe* VI, 25, 9 u autografu *Prorecja*; *sljediti* (IV, 22, 27) u autografu *Pricize Esopove*.

Primjere grafijskoga razlikovanja slivenoga i neslivenoga izgovora treba tumačiti utjecajem prethodne pisane tradicije, jer pretpostavljamo da u doba nastajanja promatranih rukopisa razlike u izgovoru više nije bilo. O tome svjedoči i nekoliko primjera kolebanja u zapisu takvih mjesta, kao što su primjeri *ko-gljena* (I, 7, 5) zabilježen u autografu *Priciza* u kojem troslov *glj* označuje fonem /j/. Riječ je o bilježenju jotacije suglasnika /l/, /n/ i /j/ od jednosložnoga (kratkoga) refleksa jata.¹⁸

Palatal /ń/ u svim je rukopisima na kraju riječi zabilježen dvoslovom *gn* npr. autograf *Priciza*: I, 19, 8 *ogagn*. U ostalim pozicijama također dvoslovom *gn* (autograf *Priciza*: I, 7, 18 *pomgnivo*; I, 6, 7 *magne*; I, 7, 11 *gnoj*; autograf *Prorecja*: VI, 16, 26 *miscljegnje*; VI, 40, 6 *predgni*; autograf *Fedr. Pricize*: III, prolog, 31 *viscgnem*), a rjeđe i troslovom *gnj* (autograf *Priciza*: I, 23, 12 *gnjegovih*; II, 37, 6 *sumgnjasce*).

U tom smislu treba izdvojiti dvije skupine riječi. Jednoj pripadaju neki primjeri glagolskih imenica u čijoj se grafiji zadržao tradicionalni način bez obilježavanja sekundarne jotacije po kojem grafija *nj* vrijedi za fonemski slijed /n/ + /j/ poput *arvanja* (III, 26, 5), *gatanja* (III, 30, 1), *chutjenja* (II, 4, 19) u autografu *Priciza*. Kolebanje u zapisivanju glagolskih imenica (autograf *Priciza*: I, 39, 6 – *plakagne*, II, 6, 15 – *ufagne*) upućuje na zaključak da je grafija *nje* rezultat ugledanja u jezik pisaca te da ne znači bilježenje drukčijega izgovora.¹⁹

Druga su skupina riječi uglavnom neodređene zamjenice (*Pricize*: *njeki* I, 8, 1; *njescto* I, 29, 6; *njescto* I, 36, 19; *Prorecja*: VI, 47, 3 *njeki*; VI, 47, 15 *njescto*; *Fedr. Pricize*: II, 5, 1, *njeka*; III, 15, 5 *njekoliko*), u tom obliku potvrđene samo u autografima, u kojima se grafijom *nj* sugerira nesliveni izgovor, odnosno fonemski slijed /n/+j/ bez obilježavanja tercijarne jotacije.

Slogotvorno /r̥/ u autografima se piše dvoslovom *ar* (*Pricize*: I, 14, posl. *bardo*; II, 28 posl. *darvo*; *Prorecja*: VI, 55, 1 *barfo*; VI, 59, 1 *targovza*; *Fedr. Pricize*: III, 7, 6 *varhu*; III, 8, naslov *sarno*).

¹⁸ Mikalja često jekavsku jotaciju bilježi slogom *lje*, ali češće trigramom *glj*. I Della Bella registrira oblike poput *voljeti*, *ljepahan* s *lj* što je posljedica ugledanja u jezik pisaca – izvora za rječnik (Gabrić-Bagarić 2006: 138).

¹⁹ Mikalja također glagolske imenice piše s *nje* (Gabrić-Bagarić 2006: 138), a Della Bella u V. uputi ističe: *Moramo upozoriti da svi ili gotovo svi pisci pišu s nje posljednji slog glagolskih imenica cignjenje, govorenje, spasenje...* (Della Bella 2006: 27).

Fonem /s/ u autografima se dosljedno bilježi grafemom *s* (*Pricize*: III, 22, naslov *osa*, *Prorecja*: VI, 16, 1 *mjestu*. VI, 26, 4 *sama*; *Fedr. Pricize*: I, 18, 1 *samo*; III, prolog, 4 *slas*).

Fonem /š/ pred prednjim se vokalima, svim konsonantima te u finalnoj poziciji u autografima bilježi dvoslovom *sc* (*Pricize*: I, 25, 1 *vegljasce*; II, 23, 1 *strasčni*; III, 15, 22 *scibike*; III, 18, 13 *velisc*; *Prorecja*: VI, 17, 1 *htisce*; VI, 20, 1 *tesckaje*; *Fedr. Pricize*: I, 29, 3 *isctom*; II, 8, 1, *poplascen*). Pred stražnjim se vokalima u autografima bilježi troslovom *scj* (*Pricize*: I, 8, 6 *duscja*; II, 8, 16 *ifascjo*; *Prorecja*: VI, 30, 19 *suscjom*; *Fedr. Pricize*: II, 2, 1 *discju*).

Fonem /z/ u autografima se piše grafemom *f* (*Pricize*: I, 4, 3 *felenoj*; I, 5, 9 *fna*; *Prorecja*: VI, 15, 4 *ufrok*; VI, 15, 10 *fapovjedati*; *Fedr. Pricize*: II, 5, 1 *fvat*; VI, 2, 1 *lofi*), a samo iznimno drukčije ako je riječ o majuskuli (*Pricize*: I, 5, 2 *Sajedno*).²⁰

Fonem /z/ piše se grafemom *z* kao i fonem /c/ (*Pricize*: I, 5, 1 *zorome*; III, 13, 3 *zorom*).

Fonem /ž/ u autografima se, u finalnoj poziciji, pred konsonantima te pred prednjim vokalima piše dvoslovom *fc* ili iznimno *sc* (*Pricize*: III, 14, 22 *lafc*; I, 28, 18 *tufcni*; I, 9, 17 *fcivot*; II, 37, 1 *fcena*; *Prorecja*: VI, 54, 1 *fcivine*; VI, 54, 7 *drufcina*; *Fedr. Pricize*: III, 6, 1 *ufcivati*; III, 16, 2 *scivot*), a pred stražnjim vokalima troslovom *fcj* ili iznimno *scj* (*Pricize*: I, 41, 33 *bjefcjasce*; I, 9, 21 *kafcju*; *Prorecja*: VI, 58 *dufcjan*; *Fedr. Pricize*: IV, 13, 1 *scjudisce*).

Opća je ocjena, koja proizlazi iz provedene analize, da se grafijski inventari promatranih rukopisa u najvećem broju slučajeva preklapaju u izboru grafema i grafijskih kombinacija temeljenih na talijanskom modelu i osobitih za dotadašnju dubrovačku pisanu tradiciju.²¹ Tekstovi koje smo analizirali uključuju karakteristična mjesta takva modela te se mogu, uz povremena odstupanja, pratiti kao konstante od Džamanjićeva *Nauka* do Appendinijeve *Gramatike*.²² Najave grafijskih reformi krajem 18. stoljeća, povezane s izdanjem Stullijeva rječnika, nisu ostavile traga u tekstu Ferićevih hrvatskih basna, kao ni pripreme za konačnu reformu dubrovačke grafije koju je predvodio njegov suvremenik F. M. Appendini. Prema dosad poznatim podatcima, jedini pomaci u tom smjeru zabilježeni su u njegovu autografu *Slavica poematia Latine reddita* koji, kao i grafija Stullijeva rječnika, pokazuje usmjerenje k slavonskoj grafiji.²³

²⁰ Usp. Maretić 1889: 366.

²¹ Usp. Diels 1951: 54–55.

²² *c* – /č/, *z* – /c/, *glj* – /ǰ/, *gnj* – /ǧ/, *f* – /z/, *ž* – /fc/

²³ Wirtz 1997: 77.

3. Pravopisna obilježja

U promatranim se rukopisima ističu dva različita grafička znaka koji nose informaciju o prozodijским јединicama – gravis (´) i cirkumfleks (˘).

Cirkumfleks očekivano označuje duljinu vokala u genitivu množine (*Pricize* I, 7, 12 *Gardochjâ*; *Pricize* I, 9, 4 *Vuková*), u kontrahiranim oblicima zamjenica (*Pricize* I, 7, 9–13 *Sele mâ*; *kê*, *kû*, *mê*) i u pojedinačnim slučajevima (*Prorecja* VI, 16, 1 *stâsce*). Na razini čitavoga korpusa u oba je rukopisa taj znak zabilježen i u mnogim drugim primjerima, kao na jednosložnim oblicima zamjenica (*tâ*, *tê*, *tô*) Gravis stoji uglavnom na jednosložnim prijedlozima (*ù*, *ò* i dr.), i prilozima (*tù* i dr.).

Za obilježavanje kratkoga i naglašenoga prethodnoga vokala zabilježena je i u uporaba geminiranoga grafema za konsonant:²⁴

*Pak svoje usiona tlacech, veoma raddo,
Umjescjasce i ona meu to ljepo staddo. Fedr. Pricize* I, 3, 9–10

Apostrof (´) se u najvećem broju slučajeva piše za ispušteni vokal *a* u prijedlozima *ka* i *sa*, a samo iznimno u umjesto ispuštenoga *i* (npr. *Pricize* III, 3, 9 *nijt'*; III, 3, 9 *scot'*). U tom se smislu može govoriti o izravnom nasljeđivanju tradicije, jer već Kašić propisuje njegovu uporabu upravo u tim prijedlozima.²⁵ To je pravopisno pravilo provodio i Džamanjić u *Nauku* i Mikalja u svom rječniku, a Della Bella određuje pisanje *k'* i *s'* u uputi najavljenj zasebnim naslovom *Dell'apostrofe*.²⁶

Od interpunkcijskih se znakova za odvajanje rečenica i rečeničnih dijelova rabe točka, zarez, dvotočje i točka – zarez. Česta je i uporaba upitnika.

Rukopisi se ne razlikuju u pisanju naglasnih cjelina. Proklitike se, osim niječne čestice *ne*, pišu rastavljeno od naglašene riječi (*Pricize* I, 23, 8 *ù cjas*; II, 1, 23 *na dvor*). Enklitični oblici zamjenica te nenaglašeni oblici glagola *biti* pišu se sastavljeno s naglašenom riječju, a katkad su povezane spojnicom (*Pricize* I, 6, 19 *potomgase*; I, 17, 8 *kuscjosam*; II, 4, 5 *potokmuje*; I, 30, 9 *mac–mu*; *Prorecja* VI, 60, 10 *pocese*). _

U pisanju velikih i malih slova u svim je rukopisima uglavnom predvidivo bilježenje majuskule na početku stiha te u vlastitim imenima. Na razini čitavo-

²⁴ Uporaba geminiranih grafema nije uvijek funkcionalna u pogledu isticanja vokala pod kratkim naglaskom, katkad je riječ samo o označivanju kratkoga, a ne naglašenoga vokala. Usp. Van den Berk 1969: 300.

²⁵ Usp. Kašić 2002: 32.

²⁶ Della Bella 1728: 4.

ga teksta uočljiva je i tendencija pisca rukopisa da imenice koje su u naslovima basna označeni velikim slovom na isti način istakne i u stihovima koji slijede. Jednačenje po zvučnosti u najvećem se broju primjera grafijski ne dokumentira (*Pricize* I, 13, 8 *podkovanim*; I, 22, u naslovu *obkrufcena*; I, 38, 8 *vrabzu*; II, 39, 3 *odpravglja*. Zabilježeni su tek neki primjeri provedenoga jednačenja (*Pricize* III, 18, 14 *podbratku*).

Primjeri jednačenja po mjestu tvorbe potvrđeni su na nekoliko mjesta (*Pricize* III, 4, 12 *miscgljasce*; *Fedr. Pricize* IV, 6, 19 *scgnim*). Zabilježene su i redukcije suglasnika (*Pricize* II, 21, posl. *cjasno*), ali su zapaženi i slučajevi bez redukcije (*Pricize*. I, 8, 7 *bogatza*; II, 15, 25 *napredzi*; II 26, 6, *pacetzim*).

Već je u prethodnom poglavlju bilo riječi o nekim osobitostima koje se očitavaju dijelom kao grafijski, a dijelom kao fonološko-pravopisni problem. Spomenute se dvije razine preklapaju na primjeru alternativne grafije za fonem /ć/ i /đ/, u pozicijama koje podliježu zakonitostima praslavenske jotacije. Dvoslovima *tj* i *dj* u trpnim glagolskim pridjevima, odnosno *dj* u imperfektu ističu se granični morfemi na tvorbenom šavu te takav zapis promatramo kroz prizmu morfonološkoga pravopisnoga načela (*Pricize*: II, 9, 6 *rodjena*; II, 9, 10 *parvorodjenomu*; III, 29, 7 *vodjasce*; III, 31, 13 *vidjahu*, II, 4, 19 *chjutjenja*; *Prorečja*: VI, 56, 9 *rodjene*).

4. Jezična obilježja

4.1. Refleks jata

Rukopisni prijevodi basna nastavljaju tradiciju zamjene jata koja su uveli Ferićevi prethodnici²⁷, a baštinili njegovi suvremenici. Appendinijeva konstatacija o dubrovačkom jekavskom izgovoru,²⁸ ovjerena na primjeru većine dvanaesteraca i osmeraca, potvrđuje da ona podrazumijeva i jednosložni refleks jata bez obzira na njegovu fonološku vrijednost, odnosno etimološki pretpostavlje-

²⁷ Rajmund Džamanjić u *Nauku* bilježi jat (kratki i dugi) općom grafijom *ie*. Rješenje za hrvatsku zamjenu glasa jata kakvo je ponudilo 17. stoljeće, a to je dosljedno jednosložan jekavski izgovor koji se može obilježavati na dva načina – digramom *ie* (Gundulić, Divković) i digramom *je* (Mikalja), proveo je i Della Bella u svom rječniku iz 1728. godine. Prema potvrdama iz korpusa južnohrvatskih pjesnika i prozaika od kraja 15. stoljeća taj je leksikograf propisao hrvatskomu književnom jeziku jednosložan izgovor za sve jekavske zamjene jata – kratkoga, dugoga i onoga u gramatičkim morfemima – bilježeći ih digramom *je* (Vončina 1993: 136–141).

²⁸ *Gl' illirici, propriamente parlando, non hanno dittonghi, giacchè parlano come scrivono e viceversa. Potrebbe tuttavia considerarsi come tale l'unione delle due vocali ie [...]. I Ragusei all' opposto [...] scriverono e pronunciano costantemente je, come nelle parole bljéd, pallido, bjêlo, mljêko, latte, mjeséz, luna, rjêti, dire, rjec, parola ec. [...]* (Appendini 1838: 23–24).

nu kvantitetu toga praslavenskoga glasa. Grafijska je realizacija refleksa jata u tekstu *Priciza*, uz rijetka kolebanja, dvoslov *je*:

<i>Ljerisu ghifdavi, i bjelochju snjega</i>	<i>Pricize I, 22, 5</i>
<i>Mljeka pune kotle josc mlaka prid kuchi</i>	<i>Pricize I, 35, 1</i>
<i>Pribjelom snjegove nadhodi dlakome</i>	<i>Pricize III, 11, 2</i>
<i>Rjeke bj velike, erju u trakâ dosta</i>	<i>Pricize I, 15, 15</i>

Detaljnija analiza teksta Ferićevih basna otkriva ipak povremena odstupanja od spomenutoga načela. Ona se pojavljuju gotovo isključivo na mjestu dugoga jata u gramatičkim, nastavačkim morfemima koji su potvrđeni samo grafijom *ie* (npr. *Pricize*: I, 3, 28 *sviem*; I, 10, 18 *kieh*; II, 10, 5 *Sarmatskieh*; II, 31, 13 *svieih*, I, 41, 22 *ustieih*; II, 33, 6 *tieih*; II, 39 i III, 15 posl. *druŕŕieih*).²⁹ Zanimljiva je činjenica da je učestalost takvih jekavskih oblika znatno manja u odnosu na ikavske inačice istih primjera (*svim, svoim, svih, kih, tih...*). Postavlja se pitanje treba li ikavsko-jekavsko dvojestvo odnosno kolebanje grafije *je* – *ie* tumačiti kao neujednačenost ili rezultat svjesnoga izbora. Odgovor daje detaljniji uvid u tekst i metrički kontekst.

<i>Mâ gljuchina al uftô svieih prikositchje</i>	<i>Pricize II, 31, 14</i>
<i>Pospjescno al od svih komarse uklagnasce</i>	<i>Pricize II, 33, 5</i>
<i>Udaraz tieh flih, kê sebi on davasce.</i>	<i>Pricize II, 33, 6</i>
<i>On hitar kamegnim befocnik ptizâ tih</i>	<i>Pricize III, 24, 5</i>
<i>Na kieh pada ta pripovjes dohita.</i>	<i>Pricize I, 10, 18</i>
<i>Pravize i kih moje svjedoke fajivam</i>	<i>Pricize II, 27, 13</i>

Ako usporedimo jekavske primjere pisane grafijom *ie* s njihovim ikavskim parnjacima, uočit ćemo da takvo bilježenje refleksa jata nije slučajno te se ne može svrstati u kategoriju iznimaka. Izbor grafijskoga rješenja *ie* rezultat je potrebe za obilježavanjem dvosložnoga izgovora kako zadani broj slogova dvanaesteračkoga stiha ne bi bio narušen.³⁰ Iz svega proizlazi zaključak da se rjeđi,

²⁹ Kako je u najnovijim istraživanjima utvrdila Darija Gabrić-Bagarić, i Mikalja ima potvrđen i dvoslov *ie* kojim bilježi zamjenu jata u nastavačkim morfemima te u jednom broju osnovnih morfema: *ustieih, poslieh, vlasieih, kostieih, malahnieh, nepečenieh, prie, poslie, liek, plien, rieti, zaplieniti, zaniet, sazrie* (citirano prema neobjavljenoj studiji o Mikaljinu rječniku koja nam je ustupljena ljubaznošću autorice).

³⁰ Analizirajući jezik M. Držića, M. Rešetar tvrdi da je u dubrovačkom govoru zamjena dugoga jata već u prvoj polovici 16. stoljeća bila ili mogla biti dvosložna u kranjem otvorenom slo-

jekavski oblici nastavačnih morfema pojavljuju kao alternativa ikavskim u situaciji kada metrička shema uvjetuje dvosložan izgovor te se, umjesto dvoslovom *je* kao oznake jednosložnoga refleksa, bilježe dvoslovom *ie*.

Uporaba ikavizama kao prepoznatljiva i tradicijski potvrđena stilistička osobitost jezika dubrovačke književnosti prisutna je u tekstu rukopisa.

Zabilježeni su stari dubrovački ikavizmi poput primjera u autografu *Priciza*: I, 32, 2 *ghdi*; I, 35, 1 *prid*; I, 37, 10 *prisyjetle*; u autografu *Fedr. Pricize: niŕdoli* (II, 5, 22).

Potvrđeni su i ikavizmi kakvih nema u dubrovačkomu govoru nego su tipični za dubrovački književni jezik kao osobitost „višega stila“. Primjerice u autografu *Priciza*: II, 8, 4 *slidi*; II, 9, 32 *svit*; II, 13, 2 *vrime*; III, 2, 19–20 *svisti*.

Mnogi se od navedenih primjera javljaju i u jekavskoj varijanti: *Pricize* – I, 26, 3 *svjeta*; I, 33, 32 *vrjeme*, II, 4, 2 *ghdje* itd.

Na primjeru nastavačnih morfema u autografu *Priciza* pokazalo se da je jekavsko-ikavsko dvojstvo rezultat potrebe za ostvarivanjem zadanoga broja slogova u stihu, a slično tomu, konverzija jekavskoga u ikavski refleks u korijenskom morfemu katkad je neophodna radi ostvarivanja skladne rime:

Selo moli riku, bjes vodâ da bude
Uŕprehnut veliku, gnivami kê vode. *Pricize* I, 15, 1–2

Nemochi cim tila njesctose biasce
Jagnizi odlofcila, sobomju vodjasce *Pricize* I, 16, 5–6

Vuka, koi bisce kos i kofcja, srio
Buduchi odvisce Pas jedan pretio. *Fedr. Pricize* III, 6, 3–4

Ipak, pogrešno bi bilo razloge jekavsko-ikavskoga variranja tražiti samo u krutosti stihovane metričke forme. Brojni slični primjeri, bez posljedica za metar ili rimu, potvrđeni su u djelima najstarijih dubrovačkih pisaca,³¹ a zabilježeni i u drugim Ferićevim hrvatskim rukopisima:³²

gu (*nije, dvije, prije*) i u završecima pronominalne i adjektivne deklinacije (*-ijem* itd.) (Rešetar 1933: 134).

³¹ O omjerima ikavskih i jekavskih oblika u jeziku pjesama Ranjinina zbornika, Držićevih i Gundulićevih djela te o ikavskim refleksima nevezanima rimom vidi Rešetar 1933: 123–133; 1936: 81–97; 1942: 6–11.

³² Istraživanja G. Wirtz pokazala su da je Ferić u vlastoručnom prijepisu hrvatskih narodnih pjesama (koje je naknadno preveo na latinski) intervenirao u tekst predložaka sustavno uvođeći ikavizme umjesto izvornih jekavskih oblika (Wirtz 1997: 80–84).

Rodjen bichja ù sridgnem, tkose inadi s'gljudim

Moguchiem, da ù gnem neima svisti, ja mnim.

Pricize III, 2, 19–20

Ostale jatovske alternante tipične za jezik dubrovačke književnosti mogu se svesti na pojedinačne primjere:

- stari ekavizam³³: *zelove* (autograf *Priciza*: I, 14, 5; II, 38, 8); *poslednih* (*Fedr. Pricize*: V, 3, 21), *zeluju* (*Fedr. Pricize* V, 3, 4)

- novi ekavizmi tj. ekavska zamjena kratkoga jata u nizu *kons + rě: krepost* (*Pricize*: II, 28, 38 i dr.), *srechi* (*Fedr. Pricize* IV, 18, 27), *nesrechje* (*Fedr. Pricize* V, 3, 8); *sred* (*Fedr. Pricize* II Ep., 2); *vremena* (*Pricize*: I, 41, 30 i dr.) itd.³⁴

- hiperjekavizmi u riječima *pastjer* (*Pricize*: I, 16, 3 i dr.), *ljer* (*Pricize*: I, 22, 5) i prilagođenicama *nauchjer* (*Pricize*: I, 32 posl.), *tovjernarica* (*Pricize* III, 21, posl.)

- jekavski niječni lik u prezentu glagola *biti*: *njesam*, itd. (*Pricize*: II, 5, 36, i dr.)

Po spomenutim je obilježjima jezik kojim su pisane Ferićeve hrvatske basne primjer dubrovačkoga tipa štokavštine s jekavskom zamjenom jata te nekim ikavizmima i ekavizmima tipičnim za dubrovački govor, odnosno književni jezik. Jekavsko-ikavska dvostrukost ne zadržava se samo u korijenskom dijelu riječi nego se proširuje i na nastavke, gramatičke morfeme.

4.2. Jotacije

4.2.1. Praslavenska jotacija

Na ovoj su razini za analizu važne one pojave koje se smatraju osobitima za štokavsko narječje, odnosno razlikovnicama prema čakavskome narječju.³⁵

Sukladno štokavskom fonološkom sustavu refleks praslavenskoga /*dʹ/ realiziran je suglasnikom /đ/³⁶ u autografu *Priciza*: *roghjen* (III, 26, 19), *mlaghja* (III, 25, 14), *sughjeno* (III, 7, 21), *dogoghjaj* (II, 28, 13), *odregghjen* (I, 24, 4), *aerghiavo* (I, 38, posl.), *vighjasce* (II, 4, 8) itd. te primjeri *vodjasce* (I, 16, 6), *vi-djahu* (III, 31, 13); *rodjena* (II, 9, 6); *Fedr. Pricize*: *graghjani* (I, 2, 7).

³³ Rešetar razlikuje tzv. starije i novije ekavizme u Gundulićevu jeziku. Usp. Rešetar 1942: 11.

³⁴ Iznimka je jekavska zamjena u *trjeba* (*Pricize* I, 26, 5 i dr.).

³⁵ Na ovom mjestu stoga neće biti riječi o suglasniku /č/ kao refleksu praslavenskoga */tʹ/, jer s aspekta štokavsko-čakavske interferencije nije diferencijalan za ta dva narječja.

³⁶ O grafijskim varijantama za bilježenje fonema /ǰ/ i njihovu tumačenju vidi poglavlje o grafiji i pravopisu.

Ovdje je potrebno izdvojiti i primjere koji se najčešće javljaju sa štokavskim (*Pricize* I, 6, 15; III, 12, 21 *meghju*), ali su zabilježeni i u oblicima s čakavskim refleksom, tipičnim za pjesnički jezik. Riječ je o tzv. književno-čakavskom arhaizmu na primjeru prijedloga *meu* odnosno *meju*³⁷ (*Pricize* II, 2, 13 *meju*); *meu* (*Pricize* III, 8, 3; III, 13, 10).

Izvedenice od glagola *iti* (*ići*) uglavnom su jotirane: *Pricize: doghje* (I, 18, 11), *poghje* (III, 28, 24); *Fedr. Pricize: proghje* (IV, 18, 6), *ighjasce* (V, 3, 17); *ifnaghje* (I, 26, 3); *snaghje* (I, 26, 4). Kao iznimka potvrđen je i nejotirani oblik *otiti*, vjerojatno upotrijebljen radi ostvarivanja rime:

Pokli s' tim nasiti milese do voglje.

Pas naumi otiti drughi, ghdise koglje, *Pricize* II, 39, 11–12

Praslavenske skupine */*stj/* i */*skj/* zamijenjene su štakavskim refleksom */št/*: autograf *Priciza: iscte* (I, 11, 6), *joscter* (II, 41, 43); *godiscta* (II, 7, 7), *basc-tine* (II, 2, 13); *Fedr. Pricize: iscte* (I, 14, 10)

Suglasnička skupina */št/* zabilježena je i kao refleks glasa */*tʰ/* u primjerima participa crkvenoslavenskoga podrijetla: autograf *Priciza: letuscti* (III, 6, 3) i *gorusctaga* (I, 19, 9).

Skupine */*zgj/* i */*zdj/* zamijenjene su refleksom */žd/*: autograf *Priciza: mofcdani* (II, 31, 25)

4.2.2. Sekundarna jotacija

Premda se pretpostavlja da je u stoljeću koje prethodi nastanku promatranih rukopisa u štokavskom dubrovačkom govoru proces sekundarne jotacije već bio završen te su nestale jasne razlike između neslivenih suglasnika i palatala, pisana tradicija ne ide u korak s takvim jezičnim procesom. Leksikografi 17. i 18. stoljeća Mikalja i Della Bella u svojim rječnicima ne registriraju u svim primjerima sekundarnu jotaciju što se tumači utjecajem književnojezične tradicije koja im prethodi.³⁸ Neprovođenje sekundarne jotacije, brojne dublete i neujednačenosti zadržale su se u jeziku književnosti sve do 19. stoljeća,³⁹ a u takvu se sliku uklapaju i primjeri iz teksta koji analiziramo:

Primjeri bilježenja jotacije: *Pricize: veseglju* (II, 9, 20); *fcivgljegnu* (II, 9, 22); *zvjechjem* (III, 5, 3); *Fedr. Pricize: sdravglje* (V, 6, 1), *trechjehju* (III, Pr., 44).

³⁷ Usp. Rešetar 1942: 15.

³⁸ Gabrić-Bagarić 2006: 138 i 142.

³⁹ Kapetanović 2004: 249.

Primjeri nebilježenja jotacije: *Pricize: listjem* (I, 3, fol. 1), *listje* (I, 3, fol. 1), *tarstjem* (I, 31, 10), *scitje* (I, 32, 22), *raskarstja* (III, 4, 6), *prolitja*×*fabitja* (II, 23, 11–12), *dospitju*×*prolitju* (III, 7, 1–2); *gvoŕdje* (I, 19, 14), *groŕdje* (I, 34,2); *Fedr. Pricize: divjega* (IV, 6, 15).

Nedosljednost kakvu pokazuju navedeni primjeri otežavaju interpretaciju sekundarne jotacije osim u rijetkim slučajevima kada nam to omogućuje rima:

Obicjajnim listjem okrugnen na glavi.

To listje, i ke sviem u ruku on stavi *Pricize* I, 3, (fol 1.)

Iz navedenoga proistječe da je registriranje sekundarne jotacije u jeziku obaju rukopisa neujednačeno na isti način kao i u književnim tekstovima prethodnih stoljeća koje je Ferić, kao štovatelj tradicije, slijedio i u tom segmentu.

4.2.3. Jekavska jotacija

U pozicijama gdje se očekuje grafijsko dokumentiranje jotacije suglasnika /l/ i /n/ ispred kratkoga refleksa jata u obliku fonema /l/ i /ń/, stvaran zapis pokazuje drukčiju fonološku sliku. U opreci prema dvoslovima *glj/gli* i *gnj/gni* kojima se bilježi sliven izgovor, dvoslovi *lj* i *nj* označuju fonemski slijed /l/+j/ odnosno /n/+j/ te sugeriraju da jotacija nije provedena: autograf *Priciza: ljeti* (II, 4, 1), *ljetina* (I, 37, 8), *ljekaru* (I, 12, 1); *njeki* (I, 8, 1); *njescto* (I, 29, 6; *gnoj njescto* I, 36, 19) i dr.

Ipak, činjenica da su neki od spomenutih primjera grafijski potvrđeni i u jotiranom obliku – autograf *Priciza: kogljena* (I, 7, 5) – dokazuje poznatu činjenicu da je u to doba izgovor zasigurno bio sliven, odnosno jotacija provedena, te da pisanje nejotiranih suglasnika valja tumačiti kao dokumentiranje fonološkoga podrijetla naslijeđeno iz prethodne pisane tradicije.⁴⁰

4.3. Ostala fonološka obilježja

Kao tipična dubrovačka razgovorna osobina, ali i stilsko obilježje pjesničkoga jezika,⁴¹ potvrđeno je reduciranje krajnjega *-t* u završnim skupinama *-ost*,

⁴⁰ To je, prema istraživanjima Darije Gabrić-Bagarić, potvrđeno i u Mikaljinu rječniku. Kako tvrdi Rešetar, i Gundulić je „miješao starije pisanje bez promjene i svoj izgovor s promjenom, pa je zato bio nesiguran, naročito kad je trebalo bilježiti tako sitnu razliku kakva je među *lj-nj* i *l-ń*“ (Rešetar 1942: 19).

⁴¹ Prema Rešetarovu istraživanju Gundulić se “strogo drži pravila dubrovačkoga govora da od 2 konsonanta (od grupe *st*, itd.) otpada dental” (Rešetar: 1942: 18).

-est, -st, no iznimno su zabilježeni i cjeloviti oblici: autograf *Priciza: raflikos* (I, 32, 17), *svjetlos* (II, 11, 8), ali i *ljenost* (I, 14, 15).

Redukcija suglasnika, osim u spomenutim slučajevima, javlja se još i u primjeru veznika *jer* koji se redovito upotrebljava u obliku *er*.

Završno -l umjesto vokaliziranoga -o, kao primjer pjesničkoga arhaizma,⁴² česta je pojava: autograf *Priciza: cjaval* (I, 25, 8), *posal* (II, 16, 14), ali i *posao* (I, 19, 16); *osal* (II, 21, 10), *ucinil* (I, 32, 9), *vidil* (II, 35, 3), *dil* (III, 26, 4), ali i *dio* (II, 24, 10); autograf *Fedr. Priciza: dil* (II, 5, 13), *ofnoval* (IV, 6, 13), *scmul* (I, 14, 10), *Erkul* (III, 14, 5), ali i *Erkuo* (IV, 11, 3)

Zabilježena je pojava kontrahiranja finalne grupe -ao, obilježje tipično za dubrovački govor, a potvrđeno i u književnom jezičnom izrazu⁴³: autograf *Priciza: poso* (II, 29, 9), *doscjo* (II, 16, 18)

Zamjenički pridjev *sav* redovito se javlja u obliku *vas*: autograf *Priciza: vas* (II, 17, 27; II, 22, 1)

Particip pasivni na -ljen zabilježen je sa zavšetkom -jen kao razgovornom crtom⁴⁴: autograf *Priciza: ulomjen* (II, 14, nasl.); *smarvjen* (III, 7, 14); *sklopjen* (III, 8, 21).

Jedna od uobičajenih pojava u dubrovačkom književnom jeziku, prijelaz inicijalnoga *vb-* u *va-* u glagolu *vapiti*, nije potvrđena, a dvaput je zabilježen štokavski oblik *upiti*: autograf *Priciza: faupi* I, 7, 8; I, 39, 9.⁴⁵ Nisu potvrđena ni neka druga obilježja tipična za dubrovački književni izraz poput prijelaza *h* u *k* (glagol *htjeti* ne javlja se u obliku *ktjeti*), *l̩* / *l* u *uo* (nema potvrda za oblik *puok* u odnosu na redoviti *puk*) ili nazala *ę* iza palatala u *a* (nema potvrda za *jazik* u opreci *s jezik*).

4.4. Morfološka obilježja osobita za jezik književnosti

U deklinaciji imenica kao pjesnički arhaizam⁴⁶ ističe se okamenjeni oblik s nastavkom -i u lokativu jednine, a u slučaju imenice *nebo* takav se oblik javlja i kao *casus generalis* (u funkciji genitiva, dativa, instrumentala i lokativa jednine) najčešće u situaciji kada to zahtijeva rima⁴⁷: autograf *Priciza: u mjesti* (III, 25, 16); *s'nebi* (II, 28, 6).

⁴² Također jedna od osobitosti Gundulićeva jezika (Rešetar 1942: 15).

⁴³ Prema Rešetaru Gundulić "ponajviše sažimlje *ao* u dugo *o*" (Rešetar 1942: 12).

⁴⁴ Usp. Rešetar 1942: 15.

⁴⁵ U Gundulićevu jeziku čakavsko je *vapiti* gotovo sasvim potislo štokavsko *upiti*, s rijetkim izuzecima (Rešetar 1942: 12)

⁴⁶ Usp. Rešetar 1942: 20.

⁴⁷ Slično kao i kod Gundulića (Rešetar 1942: 21).

U dativu i instrumentalu množine osim starijih završetaka *-im* ili *-ami*⁴⁸, potvrđen je prodor novih nastavaka *-ima* te se često javljaju i dvostrukosti: autograf *Priciza: fubima* (I, , 9, 7), i *fubim* (III, 26, 2); *stvarima* (I, 10, 20) i *stvarim* (III, 28, 30); *rukami* (II, 22, 9); *tminami* (II, 28, 1).

U lokativu množine zabilježen je stari sufiks *-h*: autograf *Priciza; u ustih* (I, 20, 18); *po selih* (I, 24, 2).

Dativ i instrumental ličnih zamjenica za 1., 2. i 3. lice javlja se u starijim oblicima na *-m* i *-mi*: autograf *Priciza: vam* (II, 9, 20); *gnim* (I, 8, 4); *nami* (III, 18, 9); *vami* (III, 18, 10).⁴⁹

Pokazne zamjenice *ovaj* i *taj* pokazuju tipično dubrovačku promjenu po tzv. mekoj deklinaciji s nastavcima *-ega*, i *-emu* umjesto *-oga* i *-omu*.⁵⁰ Ta pojava najčešće nije uvjetovana rimom: autograf *Priciza: ovemu* (I, 34, 7), *tega* (III, 15, 17).

Pjesnički čakavizmi zabilježeni su u sažetim oblicima odnosnih zamjenica *ki*, *ke* koji se javljaju uz štokavske primjere *koi*, a analogijom su i oblici posvojnih zamjenica *ma*, *tva*, *me*, *tve* potvrđeni u kontrahiranim oblicima kao *licentia poetica*: autograf *Priciza: tve* (II, 15, 5), *mâ* (II, 15, 5); *kâ* (II, 1, 4); *kê* (II, 3, 17).⁵¹

Deklinacija pridjeva u nekim primjerima instrumentala jednine pokazuje osobitost koja, kako tvrdi Rešetar na primjeru Gundulićeva jezika,⁵² proizlazi iz analogije prema specifičnostima u deklinaciji zamjenica potvrđenih u dvostrukim oblicima: osim npr. *gnim*, *gnom*, *mnom* i *sobom*, javljaju se i sa završetkom *-ime*, *-ome* kao *gnime*, *gnome*, *mnome*, *sobome*. Takvi se sufiksi u instrumentalu jednine dodaju katkad i pridjevima, a razlog nije uvijek metričke naravi: autograf *Priciza: s' koristi vechjome* (III, 4, 3), *s' mnogome tvardosti* (I, 18, 10); *tarstjem mladime* (I, 31, 10); *s' naporom veglime* (I, 38, 5).

Među glagolskim oblicima valja istaknuti stariji oblik participa prošlog glagola *reći* u autografu *Fedrovih priciza: reksci* (I, 21, 15).

Zaključak

Analiza grafijskih značajki rukopisa Ferićevih basna pokazala je očekivanu sliku u kojoj se njegova grafijska praksa u potpunosti uklapa u dubrovačku pi-

⁴⁸ Gundulić ima više potvrda sa završetkom *-im* nego *-ima* (Rešetar 1942: 21).

⁴⁹ Tako ni kod Gundulića nema novijih oblika *nama* – *vama* (Rešetar 1942: 25).

⁵⁰ To je česta pojava i kod Gundulića (Rešetar 1942: 28).

⁵¹ Kontrahirani oblici zamjenica osobitost su Gundulićeva pjesničkoga izraza (Rešetar 1942: 29).

⁵² Rešetar 1942: 27.

sanu tradiciju, a ne pokazuje tragove pravopisnih promjena koje su početkom 19. stoljeća obilježili i dubrovačku jezičnu stvarnost. Ferić se u tom pogledu zadržava u okvirima osamnaestostoljetnih jezikoslovnih i leksikografskih priručnika u kojima pravopisne navike ne prate jezične promjene i u kojima je, primjerice, izostanak grafijskoga bilježenja jotacije prije pravilo nego iznimka. No ti priručnici, prije svega Della Bellin rječnik, najčešće samo registriraju potvrde iz tekstova pisaca koji su Feriću nedvojbeno bili primarni jezični predložak i uzor. Ta se pretpostavka potvrđuje i na fonološkoj i morfološkoj razini, kako pokazuju podudaranja s Gundulićevim jezičnim izrazom. Uporaba ikavizama i čakavizama te pjesničkih arhaizama uz ostala karakteristična mjesta tipična za jezik književnosti vidljiv su otisak dubrovačke literarne tradicije u hrvatskom tekstu Ferićevih basna.

Literatura:

- APPENDINI, FRANCESCO MARIA 1838. *Grammatica della lingua Illirica, Terza edizione*, Ragusa
- BERK, VAN DEN, CHRIS 1969. Nekoliko opaski o kvantitetu i akcentu u starom Dubrovniku, *Marin Držić, Zbornik radova*, Zagreb, 298–310.
- DELLA BELLA, ARDELIO 2006. *Istruzioni grammaticali della lingua illirica (Grammatičke pouke o ilirskome jeziku)*. Pretisak iz 1728. i prijevod Nives Sironić-Bonefačić, Zagreb
- DELLA BELLA, ARDELIO 1728. *Dizionario italiano, latino, illirico...Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica.*, Venezia
- DIELS, PAUL 1951. Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven, *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 10, Philosophisch-historische Klasse*, München
- DŽAMANJIĆ, RAJMUND 1991. *Nauk za pisati dobro*. Pretisak izdanja *Nauk fa pisati dobro latinskiem slovima*, in Venetia, MDCXXXVIV., priredila Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Bamberg
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2000. Dijalektna podloga rječnika 'Blago jezika slovinskoga' (1649.–1651.) Jakova Mikalje, *Rasprave IHJJ* 26, Zagreb, 45–58.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2000. Dopreporodni štokavski rječnici – dostupnost i uporabivost, *Zbornik Riječki filološki dani* 3, Rijeka, 113–122.
- GABRIĆ-BAGARIĆ, DARIJA 2006. Ardelio della Bella – gramatičar, *Ardelio della Bella, Istruzioni grammaticali della lingua illirica*. Pretisak izdanja iz 1728., Zagreb, 127–183.
- GAJ, VELIMIR 1875. *Knjižnica Gajeva. Ogled bibliografskih studija*, Zagreb, 1875.

- KAPETANOVIĆ, AMIR 2004. Sekundarna jotacija u hrvatskom jeziku književnosti, *Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani*, Rijeka, 247–253.
- KAŠIĆ, BARTOL 2002. *Osnove ilirskoga jezika*. Prijevod i pretisak prema izdanju *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Romae, MDCIII.
- KOMBOL, MIHOVIL 1945. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb
- MARETIĆ, TOMO 1889. *Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb
- MIKALJA, JAKOV 1649/1651. *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se riječi slovinske latinski i dijački.*, Loreto – Ancona
- REŠETAR, MILAN 1942. Glavne osobine Gundulićeva jezika, *Rad HAZU* 272, 1–44.
- SIRONIĆ-BONEFAČIĆ, NIVES 1992. Ardelio della Bella i prvo izdanje njegova trojezičnog rječnika iz 1728. godine, *Rad HAZU* 446, Zagreb, 1–69.
- VONČINA, JOSIP 1993. Hrvatski jekavski dugi jat, *Preporodni jezični temelji*, Zagreb, 123–154.
- WIRTZ, GUDRUN 1997. *Đuro Ferić, Slavica Poematia Latine reddita*, Köln

Unpublished autographed fables of Đuro Ferić (1739–1820) in relation to the Ragusan written tradition

Abstract

The paper deals with Ferić's unpublished manuscripts of his Croatian fables which were probably written after 1813. Three of Ferić's autographed manuscripts have been submitted to analysis on several linguistic levels. In spelling and orthography Ferić obviously relies on lexicographic and linguistic manuals written in 17th and 18th centuries (trilingual dictionaries of Mikalja and Della Bella, as well as Della Bella's Grammar of the Croatian language). His Croatian texts show no sign of orthographic changes which have been present in the Ragusan written tradition from the beginning of the 19th century (for example in Stulli's Dictionary 1806). Furthermore, the phonological and morphological features of Ferić's Croatian texts show all features of the literary register as compared to the language of the most esteemed author in older Ragusan literature – Ivan Gundulić.

Ključne riječi: Đuro Ferić, autografi, dubrovačka pisana tradicija

Key words: Đuro Ferić, autograph manuscripts, Ragusan written tradition